

razini, u duhovnom i materijalnom smislu, pa objavljena dva tematska broja časopisa *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* predstavljaju vrijedan prilog proučavanju toga crkvenoga reda, ali i svih segmenata društvenoga i kulturnoga života koje su trećoredci kroz stoljeća gradili i grade.

Jasna je uređivačka koncepcija vidljiva u prvom tematskom broju časopisa, dok je u drugom ona narušena zbog naravi toga broja u kojem su objavljeni i drugi povijesni radovi (usto je između tih dvaju brojeva objavljen jedan redoviti broj časopisa *Radovi*). Zbog toga se gubi dojam cjelovitosti i tematske koherentnosti radova koji su bili izloženi na skupu. Razumljivo je, racionalno i plemenito nastojanje triju gostiju urednika da radove sa skupa prezentiraju u znanstvenom časopisu čime će oni biti dostupniji i bolje scijentometrijski vrednovani, o čemu i sami govore u *Predgovoru*. Nama je pak, naviklim na zborničke knjige uobičajene u našim humanističkim znanostima, žao što kvalitetni radovi s tako osmišljenoga skupa nisu našli svoje mjesto u zasebnoj, lijepo opremljenoj zborničkoj knjizi sa slikovnim materijalom u kojoj bi bili prezentirani po načelima dubinski promišljene uređivačke koncepcije kakva je predstavljena u prvom tematskom broju časopisa.

Usprkos tom formalnom nedostatku, radovi objavljeni u dvama tematskim brojevima *Radova* čine neizostavan izvor pri proučavanju bilo kojega segmenta trećoredskoga višestoljetnoga plodnoga djelovanja i upućuju na potrebu daljnje sustavno istraživanja.

SANJA ZUBČIĆ

Marija-Ana DÜRRIGL, *Eshatološke vizije u hrvatskologoljskoj književnosti. Poetičke i žanrovske značajke*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2016., 199 str.

Knjiga *Eshatološke vizije u hrvatskologoljskoj književnosti: poetičke i žanrovske značajke* književne teoretičarke i medievistice Marije-Ane DÜRRIGL prva je monografija posvećena vizijama u hrvatskoj srednjovjekovnoj glagoljskoj književnosti. Upravo na temelju eshatoloških vizija, i to ponajprije s naglaskom na istraživanju njihovih poetičkih i žanrovskih značajki, kako se najavljuje u podnaslovu, autorica u ovoj knjizi obrađuje genološku problematiku srednjovjekovne književnosti. Nastojeći sustavno obraditi jedan, kako ona kaže, reprezentativan srednjovjekovni žanr (str. 9), autorica u proslavu i prvom poglavlju jasno iznosi polazišta na temelju kojih će na kraju knjige iznijeti zaključke, ali i ostaviti poneka otvorena pitanja pozivajući hrvatske

književne medieviste na daljnja razmišljanja. U studiji se također podcrtavaju poznati problemi s kojima se susreću proučavatelji srednjovjekovne hrvatske književnosti: pitanje prevoditelja i prepisivača, utvrđivanja predloška, usmenosti, žanrovske pripadnosti teksta i dr.

Knjiga sadržava pet poglavlja, proslav i dulji sažetak na engleskom jeziku. U *Polazištima* (str. 9–41) definira problematiku knjige, korpus i povijest eshatološke misli u srednjem vijeku. Njezin opis korpusa vizija u koji je uvrstila tekstove povezane na tematsko-sadržajnom planu, objašnjavajući istodobno razloge izostavljanja nekih tekstova bliskih eshatološkoj tematici, sadržava osnovne podatke o nastanku eshatoloških vizija, njihovoj popularnosti i povezanosti sa zapadnom ili istočnom književnosti. Korpus se u užem smislu sastoji od šest vizija koje je autorica na temelju njihovih sadržajnih i oblikovnih elemenata svrstala u koherentnu skupinu: *Abrahamova vizija*, *Baruhovo/Varuhovo viđenje*, *Bogorodičina apokalipsa*, *Pavlova vizija/Pavlova apokalipsa*, *Dundulovo/Tundalovo viđenje*, *Čistilište sv. Patricija* te od dvaju tekstova koje u drugom dijelu knjige određuje kao prenja, a koji se u nekim studijama navode kao vizije: *Slovo meštra Polikarpa* i *Viđenje svetoga Bernarda*. Ovdje nas autorica upoznaje s prijevodima odabranih vizija u hrvatskoj i slavenskim književnostima te se osvrće na njihovu recepciju ističući istodobno određene novine koje su one unijele u srednjovjekovnu književnost. Tako se *Abrahamova vizija* navodi kao jedan od najstarijih tekstova s motivom o vaganju duša (str. 12), *Dundulova vizija* kao tekst u kojem se određena mjesta i načini mučenja povezuju s određenim grijesima i prijestupima (str. 17) i naravno *Čistilište svetog Patricija* koje je imalo važnu ulogu u poimanju čistilišta kao trećega mjesta onostranosti (str. 19). Autorica također podsjeća kako je nekoliko vizija (*Dundulova vizija*, *Pavlova* i *Bogorodičina apokalipsa*), poznatih i u hrvatskoj književnosti, između ostaloga nadahnulo Dantea u pisanju *Božanstvene komedije*.

Eshatološke vizije posvjedočene su na svim trima pismima hrvatskoga srednjovjekovlja, a govorimo li o njegovoj glagoljskoj sastavnici, riječ je o čak petnaestak zbornika (str. 23). To su uglavnom tekstovi iznimne popularnosti koje su hrvatski glagoljaši rado uvrštavali u svoju lektiru. Većina ih pripada apokrifnoj književnosti (*Abrahamova vizija*, *Baruhovo viđenje*, *Bogorodičina apokalipsa*, *Pavlova vizija*), a svega ih je nekoliko mlađega datuma (*Dundulovo viđenje*, *Čistilište svetog Patricija*).

U potpoglavlju *Duhovna i misaona izvorišta srednjovjekovnih vizija* (str. 25–41) autorica se dotiče temeljnih misli srednjovjekovnih autoriteta koji su ostavili znatan trag u području kršćanske eshatologije počevši s njezinim ocem sv. Augustinom i osobito djelom *De civitate Dei*, ali ne zaboravljajući na utjecaj ranije židovske apokaliptične književnosti. Na više mjesta navodi

djelo *Historia Ecclesiastica gentis Anglorum* sv. Bede Časnoga koje sadržava nekoliko vizija, između ostalog i *Drythelmovu viziju* u kojoj bolestan oženjen čovjek imenom Drythelm, koji kasnije postaje redovnik i svetac, između tjelesne smrti i skorašnjega ponovnog oživljenja ima viziju onostranosti podijeljene na četiri prostora. Uz to što sv. Bedi dugujemo zahvalnost na zapisivanju nekoliko vizija iz 7. stoljeća, njegova su učenja poput onoga o onostranosti kao živoj stvarnosti u određenoj mjeri utjecala na eshatološku književnost, a time i na vizije. Autorica se također kratko osvrće na učenja sv. Hilarija, sv. Ambrozija i sv. Jeronima o očišćenju duše, zatim na izvore poimanja vizija kao putovanja kroz drugi svijet poznate još iz židovske književnosti i pretkršćanskih predaja, te na starije opise zagrobnoga života, silaska u podzemlje i kontakta s preminulima. Dio toga potpoglavlja posvećen je shvaćanju onostranosti koje je kroz stoljeća doživjelo određene promjene. Najveća se odnosi na uvođenje čistilišta kao novoga trećeg prostora koji oslabljuje dotad strogu binarnu podjelu na raj i pakao dajući time srednjovjekovnom čovjeku nadu u spasenje, neovisno o dubini njegove uronjenosti u grijeh. Naime, trodijelni se (čak i četverodijelni) onostrani zagrobni prostor u anglosaksonskom području spominje prije 10. stoljeća, o čemu govore starije vizije koje su prvotno zasvjedočene u Bedinu navedenom djelu iz 8. stoljeća, a potom se u izmijenjenom (skraćenom, versificiranom) obliku pojavljuju u djelima Alcuina (druga polovica 8. stoljeća) i Ælfrica (druga polovica 10. stoljeća) (str. 32). Govorimo li o populariziranju toga shvaćanja, treba istaknuti kako su znatan utjecaj imale dvije irske vizije s kraja 12. stoljeća (*Dundulova vizija* i *Čistilište sv. Patricija*). Za razliku od starijih vizija, u kojima vidioci najčešće bivaju nagrađeni putovanjem nepoznatim onostranim predjelima (prebivalištima anđela, đavla i ljudskih duša), u ranosrednjovjekovnim vizijama putovanje se pojavljuje kao mogućnost pročišćavanja duše i konačno izbjegavanje paklenih muka. Naime, s uvođenjem čistilišta kao trećega onostranog prostora čak je i okorjelim grešnicima ostavljeno nadanje da je ipak moguće umaknuti vječnomu paklenom ognju, ali uz napomenu kako je na tom putu potrebno proći razna mučenja. S obzirom na to da je na promjenu percepcije onostranosti, a time posredno i na oblikovanje ovozemaljskoga života, utjecalo više različitih okolnosti, autorica se priklanja onim istraživačima koji kritički propituju Le Goffovu tvrdnju o rođenju čistilišta navodeći kako bi u obzir trebalo uzeti druge teološke tekstove koji sadržavaju opise »čistilišnih prostora i muka«, pogotovo djelo *Liber vitae meritorum* sv. Hildegarde iz Bingena (str. 32).

U potpoglavlju *Vizije kao nabožni pripovjedni tekstovi – neka genološka pitanja* (str. 43–55) kojim zaokružuje *Polazišta* autorica nastoji utvrditi značajke na temelju kojih se neki tekst može odrediti kao vizija. Kao samostalan srednjovjekovni žanr vizije se pojavljuju u 7. stoljeću, poput tekstova *Visio*

Baronti, Visio Fursei ili *Visio Drythelmi* u kojima su opisana različita viđenja redovnika. Na primjeru vizija koje, kako kaže, »tematiziraju život u vječnosti i usud duša nakon tjelesne smrti« (str. 45), autorica pokazuje nedostatnost žanrovske podjele i klasifikacije srednjovjekovne književnosti. Dürriegl više puta ponavlja kako je njezin izbor utemeljen na sadržajno-motivskim i formalnim obilježjima, te naglašava kako genološka sistematizacija srednjovjekovnih književnih vrsta redovito predstavlja teškoću. U ovoj studiji ona propituje u kojoj se mjeri žanrovska slika Seemana i Jausa može primijeniti na hrvatsku književnost, točnije na eshatološke vizije. Zbog preklapanja više Jaussovih načela, te upitnosti primjene elemenata Seemanova komunikacijskoga procesa na hrvatsku glagoljsku književnost (zajedničke značajke uglavnom su zabilježene na tematsko-sadržajnom planu, dok kod ostalih elemenata poput autora, situacije, namjere ili primatelja to nije slučaj), u nastojanju da ipak pokuša žanrovski opisati vizije autorica se priklanja Inghmanovoj terminologiji žanrova koji »ih određuje kao konvencionalne formalne vrste koje su sustavno bile rabljene u određenoj književnosti i koje su imale različite nazive i funkcije, a njihove su varijante obično bile uvjetovane različitim sadržajem ili funkcijom« (str. 52). On smatra kako je, kada govorimo o horizontalnoj klasifikaciji srednjovjekovnih (posebice slavenskih) tekstova, presudan čimbenik modus, tj. način na koji autor prikazuje temu primateljima.

Drugo poglavlje *Žanrovske i poetičke osobine samostalnih vizija u hrvatskoglagoljskoj književnosti* (str. 57–117) autorica počinje definiranjem korpusa vizija u hrvatskoj književnosti pri čemu se ponajviše poziva na Dinzelbacherovu podjelu toga žanra (str. 57–58) te zaključuje kako većina glagoljskih vizija pripada tzv. viđenjima prve skupine, tj. ekstatičnim putovanjima vidjelaca ili njihovih duša kroz onozemaljsko: *Pavlova vizija*, *Dundulova vizija*, *Bogorodičina apokalipsa*, *Baruhovo viđenje*, dijelom *Čistilište sv. Patricija*. Drugoj skupini vizija, u kojima vidjelac ne putuje, već mu se ukazuju onostrani prostori i likovi, smatra autorica, uvjetno bi mogli pripadati jedino dijelovi iz viđenja sv. Brigitte zasvjedočene u zbirci propovijedi Nikole Belića iz 18. stoljeća. U ovom dijelu studije propituje koliko su neke značajke karakteristične za srednjovjekovnu prozu primjenjive na žanr vizija, poput pitanja polifunkcionalnosti, namjere i poruke teksta. Osim toga posebno se osvrće na motiv putovanja na kojem se temelji veći broj glagoljskih vizija. Iako se eshatološka tematika pojavljuje u većini srednjovjekovnih žanrova, slikovito i potresno opisivanje onostranosti svoj je vrhunac doseglo u vizijama u kojima se kroz putovanja vidjelaca opisuje onostrano, donose zastrašujući prizori pakla, ali i impresivni opisi kraljevstva nebeskoga. S brojnim slikovitim prizorima upravo su ti tekstovi kod šire publike oblikovali shvaćanje zagrobnoga života, približavali srednjovjekovnomu čovjeku onostrani svijet, a povezivanjem

onostranoga i ovostranoga prenosili su poruke spasenja. Putovanje nepreglednim predjelima raja i pakla, u koje su vidioci dospijevali kao promatrači i nositelji milosti, ali i kao grešnici koji se tijekom putovanja rješavaju tereta grijeha i privode na ispravan put, zapravo predstavlja duhovno putovanje (str. 66), usmjereno prema spoznaji onoga dobrog i božanstvenog. Dugotrajno putovanje zastrašujućim predjelima na jednostavan je način predočavalo napore koje grešnik treba poduzeti kako bi očistio dušu i zavrijedio spasenje, a upoznavanje s mogućim prostorima prebivanja nakon ovozemaljske smrti snažno je poticalo na razmišljanje o usklađenosti vlastitih postupaka s kršćanskim naukom. Naime, na početku 13. stoljeća koje je snažno obilježeno Četvrtim lateranskim koncilom i odlukom o obvezatnom ispovijedanju raste broj djela koja su na različite načine povezana s tematikom grijeha. U svima njima kao jedan do glavnih uzora spominjat će se Grgur Veliki koji je smatrao kako se grijeh koji je smatran bolešću može otkloniti pomoću učenoga duhovnika. Taj motiv vođenja usko je povezan s motivom putovanja u vizijama: u vizijama vodiči ciljano vode vidiocce kroz različite predjele onostranosti pokazujući njima, a posredno zapravo publici, različite vrste grešnika, dobro i zlo. U *Bogorodičinoj apokalipsi* arkandeo Mihael Djevici Mariji detaljno tumači muke koje grešnici trpe u paklu, a ona ih na kraju svojim milosrdem oslobađa od kazne i stradanja. Najveći i središnji dio *Pavlove apokalipse* odnosi se na njegovo putovanje predjelima pakla u kojima se pojavljuju različiti tipovi grešnika. S druge strane, putovanje grešnoga viteza Dundula predstavlja njegovo postupno oslobađanje od grijeha i sve snažnije okretanje prema Bogu. U vizijama i drugim pripovjednim tekstovima koji sadržavaju segmente vizija kao likovi sve se češće pojavljuju grešnici, a ne više svete i biblijske osobe, a sve s ciljem da se omogući identifikacija publike s njihovim duševnim stanjem te da ju se tako potakne na promjenu ponašanja kako bi u konačnici izbjegla nepovratno putovanje u pakao. Stoga se za razliku od apokrifnih vizija u kojima se tematizira tjelesno putovanje biblijskih osoba kroz putove vječnosti (u *Baruhovu viđenju* upoznajemo se s tajnama neba i zemlje), u ranosrednjovjekovnim vizijama u obliku putovanja vidjelaca kroz prostore pakla i raja, kako Dürriegl više puta ističe, tematiziraju nagrade za vrline i kazne za grijeha.

Kako i sama autorica kaže, opisujući retoričko-stilska, kompozicijska i žanrovska obilježja vizija nastojala je nadograditi tvrdnje o poetici i stilistici hrvatske srednjovjekovne proze iznesene u starijim studijama. U dobrom dijelu središnjega dijela knjige, počevši od drugoga potpoglavlja *Kompozicija i način izlaganja građe; formule početaka i završetaka* (str. 68–72) nadalje uglavnom prati model koji su u drugoj polovici prošloga stoljeća postavili Eduard Hercigonja (Iz radova na istraživanju stilematike i sintakse glagoljaške neliturgijske proze 15. stoljeća, *Nad iskonom hrvatske knjige*, Zagreb 1983.)

i Dunja Fališevac (*Hrvatska srednjovjekovna proza. Književnopovijesne i poetičke osobine*, Zagreb 1980.). Ovaj dio studije posvećen je kompoziciji i načinu izlaganja građe, formulama početaka i završetaka, pitanju prostora i vremena, dijalozima, karakterizaciji i kategorizaciji likova (grešnici, anđeli, vragovi, svetc), pripovjedaču i dr. Šteta je samo što u potpoglavlju *Opisi, simbolizacija i alegorizacija* (str. 92–95) nešto više prostora nije posvećeno kategoriji opisa onostranosti, za razliku od tumačenja kategorije likova gdje je autorica provela detaljnu analizu, budući da se upravo opisi zagrobnoga života na više mjesta u ovoj studiji ističu kao jedna od prepoznatljivih značajka eshatoloških vizija. U potpoglavlju *O nekim retoričkofiguralnim značajkama hrvatskoglagoljskih vizija* (str. 102–110) u kojem se analiziraju njihova stilistička obilježja, oslanjajući se uvelike na Hercigonjinu studiju o stilistici hrvatskih srednjovjekovnih tekstova, još je jednom podcrtana umješnost glagoljaša da se barem povremeno okušaju u umjetnosti riječi nastojeći time ipak prije svega pojačati učinkovitost djela i njegova pamćenja. U *Zaključnom pogledu* kojim završava drugo poglavlje autorica sintetizira svoje istraživanje primjenjivosti Jaussovih i Seemanovih žanrovskih odrednica na odabranom glagoljskom korpusu te pritom predlaže vlastiti trodijelni sustav odrednica: 1) komunikacijska situacija, 2) odnos prema tradiciji i 3) položaj u svijetu (str. 115–116).

U trećem poglavlju *Male vizije* autorica se posvećuje pitanju tzv. malih vizija koje dijeli na one u fabularnoj prozi te na segmente vizija u moralno-poučnoj prozi. Riječ je o vizijama koje nalazimo »kao (relativno) definirane, ograničene i zaokružene cjeline unutar djela drugih žanrova kao njihove ‘važne’, bitne i izrazite epizode« (str. 119). Za razliku od samostalnih vizija s kojima dijele određene sadržajno-tematske i oblikovne značajke, male vizije uvelike obilježava fizička nesamostalnost i funkcionalna podređenost. Autorica se ovdje ograničila na one vizije koje se unutar duljih tekstova mogu izdvojiti kao relativno zasebne cjeline u kojima se tematiziraju četiri posljednje stvari. Nalazi ih redom u *Legendi o sv. Agapitu*, *Transitu sv. Jeronima*, *Legendi o sv. Makariju*, *Meštiji od dobra umrtija* te unutar onih dijelova zbirka propovijedi (senjski *Korizmenjak*, glagoljski *Disipuli*) u kojima se pojavljuju motivi smrti, pokajanja i ovozemaljske prolaznosti. U *Transitu svetoga Jeronima* nalazi dva viđenja (*Viđenje Ilije monaha* i *Viđenje biskupa Ćirila*) kojima se, između ostaloga, unutar hagiografskoga teksta argumentira svetost sv. Jeronima. Potvrdu svetosti upravo kroz umetanje malih vizija »u kontekst djela koje nije viđenje« (str. 126) nalazi u jednoj epizodi *Legende o sv. Agapitu* u kojoj monah Agapit putuje kroz nadzemaljske prostore. Male vizije koje se pojavljuju u navedenim dvama hagiografskim tekstovima dijele određene sličnosti s tzv. apokrifnim vizijama u kojima se na različite načine potvrđuje svetost likova

svetaca: poistovjećivanjem čistoće njihovih duša s božanstvenim predjelima kraljevstva nebeskoga s jedne te suprotstavljanjem zastrašujućim prizorima pakla u kojima prebivaju grešne duše s druge strane. Dok u fabularnoj prozi tzv. male vizije zadržavaju neku mjeru samostalnosti, pa makar se to odnosilo na manji segment pripovjednoga teksta, u moralno-poučnoj prozi one su gotovo svedene na čistu pouku. Tamo ih, naime, nalazimo kao kratke dijelove, bolje reći motive, egzemplja čija je osnovna funkcija potkrijepiti prethodno iznesena tumačenja kršćanskoga nauka. Od 13. stoljeća nadalje tema onostranosti sve više zaokuplja moralno-poučnu prozu, pogotovo onu propovjednu, te se eshatološki opisi onostranoga i uvjetno rečeno motivi viđenja najčešće pojavljuju u odlomcima u kojima se tumači grijeh, prokletstvo, način spasa duše od paklenoga ognja i dr.

Četvrto poglavlje, *Otvorena pitanja žanrovske pripadnosti nekih srednjovjekovnih vizija*, usko je povezano s drugim poglavljem. Ovu problematiku autorica najavljuje nekoliko puta u knjizi, od definiranja korpusa do utvrđivanja značajka na temelju kojih tekstove možemo odrediti kao vizije. Naime, zbog otvorenosti forme srednjovjekovnih tekstova i miješanja značajki različitih žanrova, teško je odrediti koja značajka u pojedinom tekstu prevladava. S obzirom na to da je ponajprije riječ o tzv. hibridnim tekstovima koji se ne mogu u potpunosti uvrstiti u samo jednu žanrovsku kategoriju, konačno stajalište ovisi o tome daje li se tijekom žanrovskog određivanja prednost njihovoj tematici ili strukturi. Analiza je provedena na temelju dvaju tekstova o kojima se stajališta književnih povjesničara vezana za žanrovsku pripadnost razlikuju. Riječ je o *Viđenju svetoga Bernarda* u kojem sveti Bernard u snu gleda prijemor duše i tijela, te ukazanje *Slovo meštra Polikarpa* u kojem se personificirana smrt ukazuje meštru Polikarpu i s njim vodi dijalog (str. 147). Unatoč tome što oba djela sadržavaju elemente vizije, njihova je središnja os sukobljavanje suprotstavljenih ideja, odnosno prepiranje/prenje dvaju likova. Izdvajajući dijalog kao temeljnu odrednicu navedenih tekstova, uz kompoziciju izgrađenu na antitezi i pooštrenu binarnost na svim razinama teksta, autorica ih poput E. Hercigonje, D. Fališevac i S. Sambunjaka svrstava u žanr prenja. Njihovo uvrštavanje u prošireni korpus glagoljskih vizija u uvodnom dijelu knjige (str. 20–23), uz istodobno ograđivanje kako u tim tekstovima ipak dominiraju žanrovske odrednice prenja pri čemu se elementi vizija nika-ko ne mogu zanemariti, vjerojatno je motivirano željom da se u studiji iznese nekoliko mogućih podjela vizija. Naime, s obzirom na to da su žanrom vizija uz putovanja obuhvaćena snoviđenja i ukazanja, pri čemu treba istaknuti kako korpus glagoljskih samostalnih vizija čine uglavnom vizije putovanja, autoričino uključivanje hibridnih tekstova i tzv. malih vizija odraz je njezina nastojanja da na taj način obogati sliku glagoljske književnosti s obzirom

na zastupljenost eshatoloških vizija. S obzirom na ciljano povećanje korpusa ranosrednjovjekovnih vizija navedenu bi podjelu (putovanje, snoviđenje, ukazanje) u kontekstu hrvatske književnosti trebalo svakako shvatiti uvjetnom uz napomenu kako navedeni tekstovi ponajprije sadržavaju elemente vizija snoviđenja i ukazanja. I sama autorica uporabom kondicionalnog oblika (»tako bi se otvorila mogućnost«, str. 164) zapravo neizravno upućuje kako je riječ o jednom mogućem primjeru podjele eshatoloških vizija, nastalom na temelju uvođenja karaktera doživljaja kao temeljnoga parametra. Ovakva su promišljanja stoga ponajprije poticaj da se baci novo svjetlo na pojedine segmente hrvatske srednjovjekovne književnosti, u ovom slučaju na eshatološke vizije.

Peto poglavlje *Završni pogled* sinteza je stajališta iznesenih u knjizi. U njemu autorica navodi kako je »ovim istraživanjem nastojala odrediti značajke koje su zajedničke svim navedenim vizijama, bilo da su one samostalni ostvaraji, bilo da su uklopljene u djela drugih vrsta« (str. 163). Namjera joj je bila definirati žanrovske i poetičke odrednice hrvatskih glagoljskih vizija, specifične skupine tekstova koja svojom cjelinom ili većim dijelom tematizira život u vječnosti i usud duša nakon tjelesne smrti. Eshatološke vizije, smatra autorica, trebaju se shvatiti kao »zaseban žanr prvenstveno po zajedničkim tematskim (sadržajnim) odrednicama« (str. 159). Ovdje je još jednom, a čini to više puta u knjizi, podcrtala nekoliko značajka na temelju kojih se pojedini tekst može odrediti kao eshatološka vizija: ekstatične seobe duša vidjelaca u prostore onostranosti; izravno tematiziranje onostranoga; brojnost opisa; specifična alegoričnost i dr. (str. 162–163).

Knjiga *Eshatološke vizije* autorice Marije-Ane Dürriegl predstavlja vrijedan doprinos povijesti hrvatske srednjovjekovne književnosti. Prvi je put interpretiran korpus glagoljskih eshatoloških vizija koji je istodobno poslužio kao model za propitivanje srednjovjekovnoga žanrovskoga sustava, pogotovo pitanja otvorenih i tankih granica među različitim žanrovima. Iako je veći dio studije posvećen vizijama nastalim do 12. stoljeća kada taj žanr doseže svoj vrhunac, autorica je uvođenjem pojma »malih vizija« svoju analizu protegnula do 17. stoljeća uključivši čak i one kratke segmente vizija koji se pojavljuju u kasnosrednjovjekovnoj poučnoj, posebice propovjednoj prozi, i to poglavito u kratkim pripovjednim tekstovima egzemplu u kojima je eshatološka tematika usko povezana s tumačenjem grijeha i kaznama za ustrajanje u grešnom životu. Na taj je način iznijela poticajna stajališta na temelju kojih je moguće provoditi nova čitanja hrvatskih srednjovjekovnih tekstova.

ANDREA RADOŠEVIĆ